

Hasbara 2: Israel's Public Diplomacy and Strategic Integration with the Republic of Azerbaijan

Seyyed Rouhollah Haj Zargarbashi¹ and Hamidreza Javadi Ghale²

1- Assistant Professor, Department of International Relations, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

h.zargarbashi@atu.ac.ir

2- M.A. in Regional Studies, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

Article Info.

ABSTRACT

Article Type:
Research Paper

Article History:
Received:
21 November 2025
Revised:
27 April 2026
Approved:
22 June 2026
Published Online:
28 July 2026

Keywords:
Public Diplomacy,
Cultural
Diplomacy,
Hasbara, Israel,
Republic of
Azerbaijan.

With the emergence of globalization, interdependence, and the post-Cold War world order, traditional diplomacy has lost its importance, and new dimensions such as public diplomacy have emerged that are capable of addressing the shortcomings of traditional models and increasing the soft power of states. In this context, the emergence of Web 2.0 and social media has significantly expanded the opportunities for targeted and widespread use of these platforms. This technological shift has transformed Israeli public diplomacy from a passive to an active form, providing vast opportunities for influence. Among the countries that prioritize Israel's foreign policy goals, Azerbaijan has become a key arena for the manifestation of Israeli public diplomacy. In response to the question of the extent to which public diplomacy has contributed to increased convergence between Israel and Azerbaijan, the findings indicate that Israel has used the three main pillars of public diplomacy, namely immigrant diplomacy, cultural diplomacy, and media diplomacy, to achieve its broader goals in public diplomacy and Hasbara. These efforts, along with actions in other diplomatic areas, have increased convergence between Azerbaijan and the Israeli regime. This study, using a qualitative analytical-explanatory approach and a deductive method, explains the network patterns of interaction between Israel and Azerbaijan in the field of public diplomacy based on the previous theoretical framework.

Cite this article: Haj Zargarbashi. S. R. and H. Javadi Ghale (2025), "Hasbara 2: Israel's Public Diplomacy and Strategic Integration with the Republic of Azerbaijan", **Central Eurasia Studies**, Vol. 19, No. 1, pp. 1-31.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2026.405295.450369>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

Introduction: The collapse of the Soviet Union and the subsequent shift in the global balance of power in favor of the United States, Israel's most important strategic ally, provided an exceptional opportunity for Israeli leaders to reorient their foreign policy priorities. This shift enabled Israel to shift its strategic focus from the Arab sphere in West Asia to the central region of the world, positioning itself to benefit from the emerging "Great Game" and to use its geopolitical advantages to expand its regional influence. Although Israel established relations with all the republics of Central Asia and the South Caucasus, some countries, especially the Republic of Azerbaijan, became particularly important. This importance was due to several factors: Azerbaijan's significant energy resources, its strategic location near Iran's borders, and the pro-Western orientation of the Azerbaijani leadership, which gave Israel considerable freedom of action. However, globalization, the emergence of complex interdependence, and the post-Cold War international environment diminished the importance of traditional diplomacy and paved the way for new dimensions, especially public diplomacy. This emerging form of diplomacy compensated for the limitations of classical models and played a pivotal role in the rise of soft power. In this context, the emergence of Web 2.0 technologies and social media platforms significantly expanded opportunities for targeted and widespread engagement. These technological developments allowed Israeli public diplomacy to evolve from a reactive to a proactive model, offering vast opportunities to shape foreign public opinion.

Research question: This study seeks to examine the extent to which public diplomacy has contributed to enhancing convergence between Israel and the Republic of Azerbaijan.

Research hypothesis: Through a network-based public diplomacy strategy that includes diaspora mobilization, cultural engagement, and media outreach, Israel has fostered convergence and mutual trust with the Republic of Azerbaijan and helped deepen bilateral relations within the framework of "Hasbara 2"

Methodology: This qualitative study, with an analytical-explanatory approach and within a deductive framework, is designed to deeply understand and explain the network patterns of interaction

between Israel and the Republic of Azerbaijan in the field of public diplomacy, based on the previous theoretical framework. Given that the phenomenon under study is complex, multi-layered, and meaning-driven, a qualitative approach offers the best opportunity to discover hidden and interpretive relationships between components.

Results and discussion: Israel has played an important role in this convergence through a networked approach and by using its diplomatic tools in the areas of diaspora, culture, and media. The ongoing activities of Israeli cyber trolls, coordinated through the Israeli Foreign Ministry and its ambassador to Azerbaijan, along with a network of social media accounts, various media outlets, universities, cultural, scientific, and sports centers, as well as the presence of a significant Jewish population and the increasing flow of tourists between the two countries, have all played a role in facilitating this convergence.

Conclusion: While Israel's technical, military, agricultural, high-tech, cyber, medical, and other expertise have been attractive to Azerbaijan and have strengthened bilateral cooperation in recent years, Israel has not been obvious in reflecting this cooperation on Azerbaijani public opinion. This has created an image of a loyal partner in the minds of the Azerbaijani government and people. One of the main reasons for Azerbaijan's increasing divergence from Iran in recent years can be attributed to the influence of Israeli public diplomacy, which has been successful in aligning Azerbaijani policymakers and, to some extent, the public, with its interests. Another important achievement of this bilateral cooperation has been the transformation of long-standing narratives about Israel in Azerbaijan's educational textbooks. These texts now include more neutral and, in some cases, pro-Israeli depictions. For example, the actions of Palestinian resistance groups against Israel are described as "terrorist activities," while the concepts of the Holocaust and antisemitism are taught from an Israeli perspective.

Keywords: Public Diplomacy, Cultural Diplomacy, Hasbara, Israel, Republic of Azerbaijan.

هسبارا ۲:

دیپلماسی عمومی اسرائیل و هم‌گرایی راهبردی با جمهوری آذربایجان

سید روح‌الله حاج زرگرباشی^۱ و حمیدرضا جوادی قلعه^۲

۱- استادیار، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

نویسنده مسئول h.zrgarbashi@atu.ac.ir

۲- کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: علمی پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۳۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۵/۰۵/۰۶

واژگان اصلی:

دیپلماسی عمومی،

دیپلماسی فرهنگی،

هسبارا،

اسرائیل،

جمهوری آذربایجان.

در بستر جهانی شدن، افزایش وابستگی‌های متقابل و تحولات پساجنگ سرد، دیپلماسی سنتی دگرگون و دیپلماسی عمومی به‌عنوان ابزاری مکمل برای تقویت قدرت نرم دولت‌ها برجسته شده است. گسترش وب ۲ و شبکه‌های اجتماعی نیز ظرفیت‌های این حوزه را برای اثرگذاری بر افکار عمومی و شکل دادن به روابط بین‌الملل افزایش داده است. براین‌اساس، مسئله اصلی نوشتار حاضر بررسی میزان تأثیر دیپلماسی عمومی بر افزایش هم‌گرایی میان اسرائیل و جمهوری آذربایجان، فراتر از عوامل متعارف ژئوپلیتیکی، امنیتی و اقتصادی است. در این چارچوب، با تکیه بر مفهوم «هسبارا» به‌عنوان الگوی ویژه دیپلماسی عمومی اسرائیل، ابعاد نرم این هم‌گرایی را واکاوی می‌کنیم. در این نوشتار کیفی، از روش تحلیل محتوای هدایت‌شده برای بررسی داده‌ها و پاسخ به پرسش اصلی بهره می‌بریم. داده‌ها را از منابع دست اول شامل سخنرانی‌ها، بیانیه‌ها، مصاحبه‌ها و محتوای شبکه‌های اجتماعی و منابع دست دوم شامل مقاله‌های علمی، گزارش‌های تحلیلی و منابع رسانه‌ای گردآوری و در قالب سه موضوع دیپلماسی دیاسپورا، دیپلماسی فرهنگی و دیپلماسی رسانه‌ای تحلیل کرده‌ایم. یافته‌ها نشان می‌دهد که اسرائیل با بهره‌گرفتن از دیپلماسی عمومی شبکه‌محور، شامل فعال‌سازی دیاسپورا، تعامل‌های فرهنگی و حضور رسانه‌ای، توانسته است هم‌گرایی و اعتماد متقابل با جمهوری آذربایجان را تقویت و در قالب «هسبارا ۲» به تعمیق روابط دوجانبه کمک کند.

استناد: حاج زرگرباشی، سید روح‌الله و حمیدرضا جوادی قلعه (۱۴۰۴)، «هسبارا ۲: دیپلماسی عمومی اسرائیل و هم‌گرایی راهبردی با جمهوری آذربایجان»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۹، شماره ۱، صص. ۳۱-۱

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2026.405295.450369>

© The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

فروپاشی اتحاد شوروی و تغییر توازن قدرت جهانی به سود آمریکا، به عنوان بزرگ‌ترین شریک راهبردی اسرائیل، فرصتی استثنایی برای این رژیم فراهم کرد تا با تغییر مرکز ثقل سیاست خارجی خود از حوزه عربی در غرب آسیا به هارتلند جهانی، از برتری‌های بازی بزرگ جدید بهره‌مند شود و حضور منطقه‌ای خود را گسترش دهد. این رویکرد بازنویسی آئین پیرامونی بن‌گوریون در جغرافیایی دیگر و با هدف کاهش فشارهای پیرامونی بود. اسرائیل با همه جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز ارتباط برقرار کرد، اما کشورهایی مانند جمهوری آذربایجان به دلیل منابع انرژی، موقعیت ژئوپلیتیکی حساس در نزدیکی مرزهای ایران و گرایش‌های غرب‌گرایانه حاکمیت، اهمیت ویژه‌ای یافتند و برای فعالیت اسرائیل فضای مناسبی ایجاد کردند. در مراحل اولیه، اسرائیل تلاش کرد با بهره‌گرفتن از تمایل تاریخی جمهوری آذربایجان برای بازپس‌گیری قره‌باغ و فروش تسلیحات نظامی، هم‌گرایی را تقویت کند. با این حال، در عصر جهانی‌شدن و وابستگی‌های متقابل، دیپلماسی سنتی کارایی خود را از دست داد و دیپلماسی عمومی به عنوان مکمل آن پدیدار شد. هم‌زمان، گسترش وب^۱ و شبکه‌های اجتماعی امکان بهره‌برداری گسترده و هدفمند از این حوزه را فراهم کرد. این تحول، دیپلماسی عمومی اسرائیل را از حالت انفعالی به رویکردی فعالانه تبدیل کرد؛ به گونه‌ای که این رژیم از مرحله پاک‌کردن چهره و توجیه اقدام‌های نظامی، به استفاده از این ابزار برای هم‌سوکردن افکار عمومی و ایجاد بستر ذهنی و فرهنگی مناسب برای شروع، تثبیت و گسترش روابط دیپلماتیک گذار کرد.

مسئله اصلی این نوشتار بررسی میزان نقش دیپلماسی عمومی در افزایش هم‌گرایی اسرائیل و جمهوری آذربایجان است. یافته‌ها نشان می‌دهد اسرائیل از سه بازوی دیپلماسی دیاسپورا، دیپلماسی فرهنگی و دیپلماسی رسانه‌ای در چارچوب هسبارا بهره برده و این اقدام‌ها، در کنار دیگر ابعاد دیپلماسی، به تقویت هم‌گرایی دو طرف انجامیده است. به‌ویژه، حضور فعال اسرائیل در قفقاز جنوبی را می‌توان نتیجه شکل‌گیری دیپلماسی نرم شبکه‌محور و نظام‌مند دانست. در این نوشتار با هدف روشن‌کردن ابعاد پنهان این هم‌گرایی، ضمن تبیین چارچوب نظری دیپلماسی عمومی و تحولات آن در عصر وب^۲، مفهوم هسبارا و ابزارهای اصلی آن را

^۱ وب^۲ نسل پویای وب (محصول دهه ۲۰۰۰) است که در برابر وب ایستا و یک‌طرفه قبلی، بر تولید محتوا توسط کاربران، تعامل، همکاری و اشتراک‌گذاری (نه صرفاً خواندن) تأکید دارد.

بررسی می‌کنیم. همچنین شیوه استفاده اسرائیل از این ابزارها در مسیر هم‌گرایی با جمهوری آذربایجان و اهمیت راهبردی این کشور در سیاست خارجی اسرائیل و نقش متقابل جمهوری آذربایجان در دیپلماسی عمومی را تحلیل می‌کنیم. در این نوشتار کیفی، از روش تحلیل محتوای هدایت‌شده برای بررسی داده‌های گردآوری‌شده از سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها، وبسایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی و پاسخ به پرسش اصلی بهره می‌گیریم.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام‌شده در مورد روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان بیشتر بر ابعاد ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی این روابط تمرکز داشته و نقش دیپلماسی عمومی کمتر به‌صورت مستقیم بررسی شده است. در بیشتر این مطالعات متغیر ایران و تأثیر آن بر روابط دو طرف جایگاه محوری دارد. در دسته نخست، ابراهیمی و اصولی (۱۴۰۱) در مقاله «گونه‌شناسی روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان: روابط راهبردی یا تاکتیکی»، تجارت، انرژی و خرید تسلیحات نظامی را محور اصلی روابط دو طرف معرفی می‌کنند. ایوکوویچ^۱ (۲۰۲۳) در مقاله «تقویت همکاری آذربایجان و اسرائیل و پیامدهای آن برای ژئوپلیتیک منطقه‌ای» عوامل راهبردی، سیاسی، انرژی و اقتصادی را زمینه‌ساز هم‌گرایی دو طرف می‌داند (Ivkovic, 2023). حسن‌اف^۲ (۲۰۲۵) در مقاله «روابط آذربایجان و اسرائیل: مشارکت راهبردی در حوزه بشردوستانه و نظامی»، ضمن اشاره به نقش یهودیان جمهوری آذربایجان و فضای تسامح مذهبی، همکاری‌های نظامی و انرژی را مهم‌ترین بستر روابط معرفی می‌کند (Hasanov, 2025). کولایی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «عوامل و موانع گسترش روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل» ابعاد سیاسی، اقتصادی و امنیتی روابط را بررسی کرده‌اند، اما به مؤلفه‌های نرم و فرهنگی توجهی نداشته‌اند.

در دسته دوم، برخی پژوهش‌ها به‌صورت مستقیم یا ضمنی به دیپلماسی عمومی اسرائیل پرداخته‌اند. شفیعی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «نقش مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در روابط اسرائیل با آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (۲۰۲۰-۲۰۱۱)»، بر اهمیت قدرت نرم در راهبرد سیاست خارجی اسرائیل تأکید کرده و آن را عاملی برای ایجاد واگرایی فرهنگی و هنجاری میان این کشورها و ایران می‌دانند. گوسینف^۳

1Nina Ivkovic

2Jahangir Hasanov

3Rashad Guseinov

(۲۰۰۸) در مقاله «اصلی‌ترین روندهای توسعه در روابط آذربایجان و اسرائیل»، نقش یهودیان ساکن جمهوری آذربایجان و فضای کثرت‌گرایی مذهبی این کشور را از عوامل نزدیکی دو طرف معرفی می‌کند. عباسی و موسوی (۱۳۹۲) در مقاله «روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان: بسترهای هم‌گرایی و زمینه‌های واگرایی» و کرم‌زادی و خوانساری فرد (۱۳۹۴) در مقاله «تبیین زمینه‌های هم‌گرایی در روابط ایران و جمهوری آذربایجان و چالش‌های آن»، روابط اسرائیل و آذربایجان را از عوامل واگرایی تهران و باکو دانسته و دیپلماسی عمومی اسرائیل را در این روند مؤثر ارزیابی می‌کنند. مؤمنی و رحیمی (۱۳۹۵) در مقاله «تقابل ایران و اسرائیل و تأثیر آن بر گسترش روابط سیاسی و امنیتی اسرائیل و جمهوری آذربایجان»، یهودیان جمهوری آذربایجان را از ابزارهای مهم دیپلماسی عمومی اسرائیل معرفی می‌کنند. کولایی و رضازاده (۱۳۹۲) در مقاله «نقش ایران در گسترش روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل»، روابط فرهنگی و فعالیت انجمن‌ها و خیریه‌های اسرائیلی را از بسترهای تعمیق روابط دو طرف می‌دانند.

در دسته سوم، آهوئی و متین جاوید (۱۳۹۱) در مقاله «اهداف، اولویت‌ها و مخاطبان دیپلماسی عمومی رژیم صهیونیستی»، ساختار و هدف‌های دیپلماسی عمومی اسرائیل را بررسی کرده‌اند. شفيعی سروستانی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله «دیپلماسی عمومی رژیم صهیونیستی در قبال آمریکا از منظر شبکه و روایت» نشان می‌دهند که اسرائیل با بهره‌گیری از شبکه‌ای از بازیگران متنوع، افکار عمومی آمریکا را در راستای سیاست‌های حمایتی از این رژیم زیر تأثیر قرار داده است.

روش پژوهش

در این نوشتار کیفی، از روش تبیینی و تحلیل محتوای هدایت‌شده با رویکرد قیاسی برای بررسی داده‌ها و پاسخ به پرسش اصلی بهره برده‌ایم. این نوشتار با هدف فهم عمیق و تبیین شبکه‌ای الگوهای کنش متقابل میان اسرائیل و جمهوری آذربایجان در حوزه دیپلماسی عمومی، بر پایه یک نظریه پیشینی طراحی شده است. با توجه به سرشت پیچیده، چندسطحی و معنامحور پدیده مورد مطالعه، رویکرد کیفی امکان کشف روابط پنهان و تفسیری میان مؤلفه‌های مختلف را فراهم می‌کند. روش گردآوری داده‌ها، تحلیل محتوای هدایت‌شده است که بر مبنای چارچوب نظری دیپلماسی عمومی و به‌ویژه مفهوم «هسبارا» سامان یافته است.

داده‌ها از دو دسته منبع گردآوری شده‌اند. منابع دست اول شامل سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها، بیانیه‌ها و پست‌های رسمی در شبکه‌های اجتماعی دیپلمات‌ها، نهادهای دولتی و غیردولتی دو کشور و منابع دست دوم شامل مقاله‌های علمی، گزارش‌های تحلیلی و محتوای وب‌سایت‌های رسمی و رسانه‌ای مربوط. داده‌ها با جست‌وجوی نظام‌مند و هدفمند انتخاب و در نرم‌افزار اکسل رمزگذاری اولیه شدند. در گام بعد، رمزهای مشابه در قالب مقوله‌های محوری سه‌گانه دیپلماسی دیاسپورا، دیپلماسی فرهنگی و دیپلماسی رسانه‌ای تجمیع شدند. سپس با بهره‌گیری از منطق تحلیل قیاسی، ارتباط میان مضمون‌های استخراج‌شده و بر اساس نظریه‌های پیشینی در مورد دیپلماسی عمومی و قدرت نرم ارزیابی شدند، تا شبکه‌ای از الگوهای کنش میان دو کشور به صورت کیفی در متن ترسیم شود. اعتبار یافته‌ها به وسیلهٔ مثلث‌سازی^۲ منابع، بازبینی همکاران علمی و کنترل تفسیری به وسیلهٔ استادان حوزهٔ روابط بین‌الملل و رسانه تضمین شده است. همچنین برای افزایش قابلیت اتکای نتیجه‌ها، مسیر رمزگذاری و فرایند تحلیل در دفترچهٔ نوشتار مستندسازی شده است تا تکرارپذیری علمی مطالعه ممکن باشد. این ترکیب از رهیافت تفسیری و تحلیل محتوا، امکان آن را می‌دهد که نوشتار حاضر از سطح توصیف صرف فراتر رفته و به بازسازی منطق درونی سیاست‌سازان^۳ (دیپلماسی عمومی شبکه‌محور) در جمهوری آذربایجان بپردازد.

چارچوب مفهومی: دیپلماسی عمومی

دیپلماسی به عنوان فن ادارهٔ سیاست خارجی در سال‌های اخیر گسترش یافته و از ابزارها و بسترهای متنوعی بهره برده است. در این میان، دیپلماسی عمومی با گسترش فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی و پایان جنگ سرد، اهمیت بیشتری یافته و موجب نقش‌آفرینی مؤلفه‌های جدید در نظام جهانی شده است. غلبهٔ اولویت‌های اقتصادی و پیدایش بازیگران غیردولتی، کشورها را به استفاده از ابزارهای نوین برای تأمین منافع ملی متوجه کرده است. هدف اصلی دیپلماسی عمومی، تأثیرگذاری بر افکار عمومی و نخبگان است. این نوع دیپلماسی با انتقال پیام، گسترش گفت‌وگو و بهبود تصویر کشورها در افکار عمومی، در جهت تقویت منافع ملی عمل می‌کند (رسولی ثانی‌آبادی، ۱۳۹۳: ۲۸۸-۲۸۹).

دیپلماسی عمومی از ابزارهای اصلی قدرت نرم است. جوزف نای معتقد است اگر قدرت

1. Purposeful systematic search
2. Data triangulation

نرم از فرهنگ، ارزش‌ها و سیاست خارجی ملتی ناشی می‌شود، دیپلماسی عمومی ابزاری است که حکومت‌ها برای بسیج منابع برای ارتباط و جذب مردم کشورهای دیگر، نه فقط حکومت‌ها، از آن استفاده می‌کنند. از دیدگاه جوزف نای، دیپلماسی عمومی اثربخش مانند خیابانی دوطرفه است که علاوه بر سخن گفتن، گوش دادن را نیز در برمی‌گیرد. بنابراین کارایی قدرت نرم به این بستگی دارد که بدانیم چگونه پیام خود را به گوش آن‌ها برسانیم. از دیپلماسی عمومی تعریف‌های متفاوتی ارائه شده است. همفری تیلور، دیپلماسی عمومی را تلاش‌های یک دولت برای رسیدن به یک سیاست یا شیوه حکمرانی می‌داند تا فرهنگ، ارزش‌ها، سیاست‌ها و باورها را برای مردم یک جامعه توضیح دهد و وجهه خود را بهبود بخشد (خادم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۰-۱۱۱). البته از ایرادهای اصلی وارد بر تعریف‌های ابتدایی این مفهوم، دولت‌محور بودن آن‌هاست. با افزایش فعالیت گروه‌های غیردولتی در روابط بین‌المللی، این حوزه نیز از نفوذ آن‌ها درامان نمانده و در کنار بازیگران دولتی، بازیگران غیردولتی نیز نقش مهمی دارند. براساس تعریف‌های جدید، دیپلماسی عمومی با تأثیرگذاری بر افکار عمومی دیگر کشورها، تعامل با گروه‌های خصوصی و غیردولتی، آگاهی‌بخشی در مورد تحولات بین‌المللی و تأثیر آن‌ها بر سیاست‌های داخلی و ارتباط با فعالان حوزه ارتباطات، ابعادی فراتر و پیچیده‌تر از دیپلماسی سنتی یافته است (Melissen, 2005: 12-16). در این نوشتار، علاوه بر تبیین نقش اسرائیل و جمهوری آذربایجان در استفاده از دیپلماسی عمومی برای تقویت روابط، نقش بازیگران غیردولتی دو طرف مانند نهادهای مردم‌نهاد، گروه‌های مدنی و «مزاحم‌های فعال در شبکه‌های اجتماعی»^۱ را نیز بررسی می‌کنیم.

جایگاه دیپلماسی عمومی در سیاست خارجی اسرائیل

دیپلماسی عمومی در اسرائیل با نام «هسبارا»^۲ (معادل دیپلماسی عمومی) شناخته می‌شود که از ریشه «هیسبیر»^۳ (به معنای توضیح دادن) گرفته شده است. همان‌گونه که از معنای لغوی این واژه برمی‌آید، هدف اولیه آن، تطهیر چهره اسرائیل در نظام بین‌الملل و توجیه اقدام‌هایش بوده است؛ هرچند در دوره‌های اخیر مأموریت‌های گسترده‌تری یافته است. یهودیان بر این باورند

^۱ در مورد ترول‌ها (Trolls) حکایت‌های زیادی وجود دارد. با وجود تفاوت‌ها و تنوع آنها، به کسانی گفته می‌شود که با رفتار مخرب، بیشتر در وب ۲، به دنبال جلب نظر کاربران، ایجاد تشنج و بیان مطالب تحریک‌کننده و توهین‌آمیز هستند و ویژگی‌شان حضور در تاریکی و ایجاد مزاحمت برای دیگران است.

2. Hasbara

3. Hisbir

که اهمیت هسبارا ریشه در متن‌های دینی دارد. چنانکه در «سفر پیدایش» از تورات، یعقوب از پسرانش می‌خواهد در ماجرای دینه سکوت کنند تا وجهه او در میان ساکنان کنعان خدشه‌دار نشود (ویشلخ ...، ۱۳۹۰). این باور نیز وجود دارد که یهودیان در طول تاریخ در قانع کردن افکار عمومی چندان موفق نبوده‌اند. نمونه‌ای از آن، اجرای اقناع خشایارشا به وسیله همان برای اخراج یهودیان از ایران باستان است.

پروفیسور «مناخیم استرن»^۱ در کتاب «یهودیان و یهودیت در دیدگاه جهان هلنی»^۲ به ضعف جایگاه یهودیان در نگاه یونانیان اشاره می‌کند و نقل قول‌های متعددی در این زمینه ارائه می‌دهد. برخی افراد، کتاب «ضد آپون»^۳ اثر فلاویوس یوسیفس را نخستین اثر با مأموریت هسبارا می‌دانند که در رد سخنان ضدیهودی آپون نگاشته شده است (Schleifer, 2003: 125-130). هسبارا در اسرائیل دیپلمات‌ها، سیاست‌مداران و عموم جامعه را با رسانه‌ها، دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی، سازمان‌های مردم‌نهاد و شرکت‌های لابیگر هدف قرار می‌دهد؛ ولی این اقدام‌ها بیشتر مربوط به پیش از جنگ سال ۲۰۰۶ است. پس از جنگ لبنان، «هسبارا ۲» بر پایه فناوری‌های وب ۲ و شبکه‌های اجتماعی شکل گرفت (Aouragh, 2016: 273-279). وب ۲ با گسترش اینترنت و افزایش کاربران، امکان تعامل و تولید محتوا به وسیله کاربران را فراهم کرد (رحمان‌زاده، ۱۳۸۹: ۵-۷). در این چارچوب، اسرائیل علاوه بر پاک‌سازی چهره، از دیپلماسی عمومی برای گسترش روابط سیاسی، فرهنگی و اقتصادی استفاده کرد. مهم‌ترین ابزارهای آن دیپلماسی دیاسپورا، فرهنگی و رسانه‌ای است.

دیپلماسی دیاسپورا و سیاست خارجی اسرائیل

در میان بازیگران غیردولتی فعال در دیپلماسی عمومی، جوامع دیاسپورا جایگاهی ویژه دارند. اگرچه پیوندهای عاطفی و هویتی با سرزمین مادری محرک اصلی نقش‌آفرینی این جوامع است، دولت‌ها نیز می‌توانند با سیاست‌گذاری هدفمند، این ارتباطات را تقویت و جهت‌دهی کنند. افزایش این روابط، ظرفیت دیاسپورا را در پیشبرد هدف‌های دیپلماسی عمومی ارتقا می‌دهد (Sheludiakova et al., 2022: 167-170). جامعه یهودیان پراکنده یکی از موفق‌ترین نمونه‌های تاریخی در این زمینه است که توانسته است بیش از دو هزار سال پیوندهای هویتی

1. Menahem Stern

2. Greek and Latin authors on Jews and Judaism

3. Against Apion

و فرهنگی خود را حفظ کند. براساس آمار سازمان یهود در سال ۲۰۲۳، جمعیت یهودیان جهان ۱۵،۷ میلیون نفر است که ۷،۰۸ میلیون در اسرائیل و ۸،۵ میلیون در خارج از آن زندگی می‌کنند؛ از این میان ۶،۳ میلیون در آمریکا و ۲،۲ میلیون در دیگر نقاط جهان ساکن هستند (Jewish Population ..., 2023).

در چارچوب دیپلماسی عمومی اسرائیل، سه روند اصلی مقابله با مشروعیت‌زدایی، ارتقای کارآمدی نهادهای رسمی در ارتباط با افکار عمومی خارجی و افزایش همکاری با بازیگران غیردولتی قابل دیدن است. در این الگو، هر شهروند اسرائیلی می‌تواند در نقش یک کنشگر دیپلماتیک پدیدار شود. برخلاف برخی کشورها که فقط از نیروهای رسمی بهره می‌گیرند، اسرائیل با ایجاد شبکه‌ای از نهادهای داوطلبانه و حمایتی، از ظرفیت یهودیان خارج از کشور استفاده می‌کند. در همین زمینه، آموزش‌های هدفمند را وزارت امور خارجه، وزارت دیاسپورا و نهادهای مربوط ارائه می‌کنند و سازمان‌های صهیونی بین‌المللی نیز نقش مکمل را دارند.

یکی از مهم‌ترین ابتکارها در این حوزه، برنامه «تگلیت»^۱ است که جوانان یهودی را برای سفرهای آموزشی به اسرائیل جذب می‌کند. این برنامه در تقویت پیوندهای هویتی و جهت‌دادن به نگرش نسل جدید نقش مؤثری داشته و از دیدگاه مقام‌های اسرائیلی، برای تداوم حمایت جهانی ضروری است (Taglit-Birthright ..., 2023). در کنار آن، شبکه خاباد با هزاران مرکز فعال در کشورهای مختلف، به بهبود تصویر یهودیان در جوامع محلی کمک می‌کند. امروزه ۶۰۰۰ خانواده خاباد که ۲۰۰۰ مورد از آن‌ها در آمریکا حضور دارند به همراه ۳۵۰۰ مؤسسه در بیش از ۵۰ کشور جهان فعالیت می‌کنند و هدف آن‌ها رسیدگی به امور یهودیان و بهبود چهره یهودیان در جوامع محلی است (Chabad-Lubavitch is ..., 2023).

در جمهوری آذربایجان، یهودیان اشکنازی از ابتدای قرن بیستم از آزادی‌های قابل توجهی برخوردار بوده‌اند و نهادهای فرهنگی، مذهبی و سیاسی متعددی تأسیس کرده‌اند. جمعیت آن‌ها در سال ۱۹۸۹ به ۳۱ هزار نفر رسید (Huseynov, 2011: 51-52). همچنین یهودیان کوهستانی که در قفقاز پیشینه‌ای طولانی دارند، در مناطقی مانند «قیرمیزی قصبه» سکونت دارند که یکی از مراکز مهم آنان شناخته می‌شود (Guseynov, 2008: 175؛ Abilov, 2009: 149-150). اسرائیل نیز روابط نزدیکش را با این جوامع حفظ کرده است و با نهادهایی مانند «سازمان بین‌المللی اسرائیل و آذربایجان»^۲ و «انجمن دوستی حیفا و باکو»^۳ این پیوندها را تقویت کرده است.

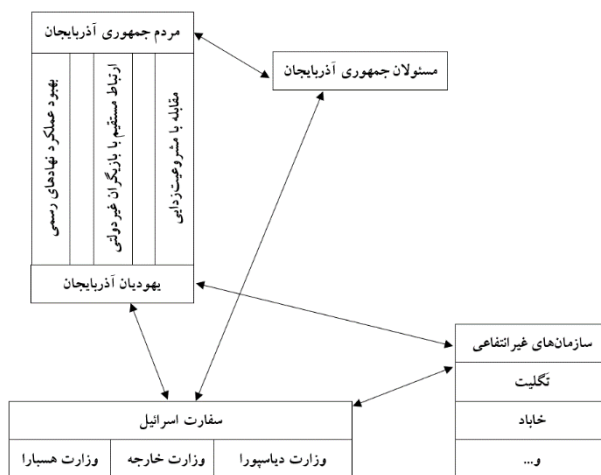
1. Taglit

2. Israel-Azerbaijan International Association

3. Haifa-Baku Friendship Association

(Safarova Rashad, 2021: 154-155).

نمودار ۱: فرایند دیپلماسی دیاسپورای اسرائیل در جمهوری آذربایجان

منبع: نویسندگان

دیپلماسی فرهنگی و سیاست خارجی اسرائیل

فرهنگ از اصلی‌ترین ابزارها در ساخت و شکل‌دادن به هویت ملی و ابزاری کارآمد برای ایجاد گفت‌وگوهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با دیگر دولت‌های جهان است. دیپلماسی فرهنگی، محور مرکزی دیپلماسی عمومی است. اعتمادسازی، عرضه ارزش‌های یک دولت و خنثی‌سازی تبلیغات منفی علیه آن، ایجاد بستری طبیعی برای ارتباط مردم با مردم، دورشدن از سازوکارهای رسمی و تقویت جامعه مدنی از آثار دیپلماسی فرهنگی است (Report of ..., 2005). در این زمینه، اسرائیل هر سال میزبان هزار نفر از اهالی فرهنگ از سراسر جهان در رویدادهایی به نام «ویرترین» است که در حوزه‌های تخصصی مختلف برگزار می‌شود. مرکز دیپلماسی فرهنگی اسرائیل، دو بخش اصلی و دو بخش پشتیبان دارد که سال ۲۰۱۸ تأسیس شد. یکی از این مراکز، مرکز همکاری‌های مشترک در حوزه فرهنگی، دانشگاهی و آموزشی است که در زمینه‌های زیر فعالیت می‌کند:

– امضای توافق‌نامه در حوزه‌های آموزش، فرهنگ و علم؛

- تعیین معیارهای تخصصی توافق‌نامه‌های همکاری دوجانبه با اداره هنر وزارت امور خارجه اسرائیل، وزارتخانه‌ها و نهادهای تخصصی مربوط؛
 - تولید مشترک فیلم در هماهنگی با بخش هنر وزارت امور خارجه، وزارت فرهنگ و ورزش و صندوق‌های فیلم در اسرائیل؛
 - ایجاد ارتباط میان وزارت آموزش، وزارت فرهنگ و ورزش اسرائیل و وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی دیگر کشورها؛
 - ایجاد ظرفیت بورسیه‌های تحصیلی برای دانشجویان خارجی در چارچوب توافق‌نامه‌های امضا شده با کشورهای دیگر و ایجاد ارتباط مؤثر با این دانشجویان در طول سال تحصیلی و حمایت بیمه‌ای و مالی از آن‌ها؛
 - ایجاد ارتباط میان «یاد واشم»^۱ و دیگر مؤسسه‌های آموزشی در کشورهای دیگر برای انتقال مفاهیم هولوکاست به دانشجویان خارجی؛
 - تمرکز بر جنبه‌های تخصصی آموزش، فرهنگ و علم در سازمان‌های بین‌المللی مانند یونسف، اتحادیه اروپا در هماهنگی با وزارت امور خارجه و ارتباط با سازمان‌های غیردولتی مربوط با این حوزه‌ها؛
 - شکل‌دادن ارتباط میان جوانان ۱۶ تا ۳۵ ساله اسرائیلی با جوانان کشورهای هدف، تلاش برای ارتباط سازمان‌های متولی رسیدگی به امور جوانان در اسرائیل با سازمان‌های مرتبط در کشورهای دیگر و تقویت روابط جنبش‌های جوانان اسرائیلی، آکادمی‌های ورزشی، انجمن‌های دانش‌آموزی، سازمان‌های محلی و... با مؤسسه‌های مربوط در سراسر جهان؛
 - آسان‌کردن شرایط برای بازدید فرستاده‌های تخصصی در حوزه‌های آموزش، فرهنگ و ورزش و فرستادن دانشمندان و نمایندگان اسرائیلی به نشست‌های تخصصی بین‌المللی در خارج از اسرائیل؛
 - ایجاد ارتباط با جشنواره‌های جهانی برای اتصال هنرمندان اسرائیلی به آن‌ها (Cultural Diplomacy, 2018).
- اسرائیل با درک بافت فرهنگی، مذهبی و اجتماعی جمهوری آذربایجان، به این نتیجه رسیده است که اگر در طراحی روابط خود با این کشور، مقوله فرهنگی را کم‌رنگ تصور کند

۱. Yad Vashem:

مرکز «یاد واشم» در سال ۱۹۵۳ با تصویب قانونی از سوی کنست رژیم اسرائیل تأسیس شد تا به صورت رسمی به یادبود یهودیان قربانی هولوکاست بپردازد.

در آن صورت در بلندمدت زمینه فعالیت‌های خود را در این کشور از دست خواهد داد. از این‌رو از ابتدای ارتباط با جمهوری آذربایجان تلاش کرده است حضورش را در قالب اجتماعی و فرهنگی پررنگ‌تر کند. اسرائیل با فرستادن دارو و کمک‌های پزشکی به مجروحان جنگی جمهوری آذربایجان، کمک‌رسانی رایگان به آوارگان قره‌باغ، ساخت بیمارستان یا مراکز فرهنگی مانند مراکز آموزش زبان انگلیسی، کامپیوتر و موسیقی تلاش کرده است خود را به جوانان و تحصیل‌کرده‌های این کشور نزدیک کند (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۹۳-۵۹۴). این روند به‌ویژه بعد از پیروزی جمهوری آذربایجان در جنگ قره‌باغ و گشایش سفارت این کشور در اسرائیل، بیشتر شده است. در این زمینه، مسئولان جمهوری آذربایجان مرکز فرهنگی یهودیان را در نزدیکی کنیسه یهودیان در باکو افتتاح کردند. این مرکز مسئول برگزاری کلاس‌های مربوط به کتاب مقدس یهودیان به زبان‌های عبری، انگلیسی و یهودیان کوهستانی^۱ است. این ساختمان در زمینی به مساحت ۴۰۵۰۵,۷ مترمربع که الهام علی‌اف اهدا کرده است، ایجاد خواهد شد (Jewish Cultural Center ..., 2023).

اسرائیل نیز زمینه فعالیت فرهنگی متقابل جمهوری آذربایجان را در این رژیم فراهم کرده است؛ برای نمونه «زهاویت گراس»^۲ رئیس دانشکده آموزش دانشگاه بار - ایلان در گردهمایی بین‌المللی که در باکو برگزار شد، از افتتاح مرکز فرهنگی و زبان آذربایجانی در این دانشگاه خبر داد (Ayyubova, 2023). در سال ۲۰۰۸ جمهوری آذربایجان اعلام کرد که مرکز فرهنگی آذربایجان را با نام «خانه یگانه سلمان»^۳ افتتاح خواهد کرد (Azerbaijan Culture ..., 2008). در برابر این مراکز فرهنگی آذربایجانی، اسرائیل حضور فرهنگی به‌مراتب قدرتمندتری در جمهوری آذربایجان داشته است. در سال ۲۰۰۵ دانشگاه زبان‌های خارجی جمهوری آذربایجان اعلام کرد که مرکز مطالعات اسرائیل و خاورمیانه را افتتاح کرده است. بنابر اعلام رئیس این دانشگاه، هدف از ایجاد این مرکز حمایت از هدف‌های دانشگاهی و تشویق دانشجویان برای گسترش دانش و آگاهی در مورد مسائل منطقه، به‌ویژه اسرائیل است. سفارت اسرائیل در جمهوری آذربایجان از مسئولان اصلی این مرکز بود. این مرکز با تهیه منابع مکتوب به زبان‌های عبری، انگلیسی و روسی، برگزاری نشست‌های دوره‌ای، انتشار مجله و سخنرانی‌ها،

1. Mountain Jews:

یهودیان قفقاز هم نامیده می‌شوند: گروهی از مردم ایرانی‌تبار در کشور جمهوری آذربایجان هستند که پیش از قرن پنجم مسیحی به این منطقه وارد شده‌اند.

2. Zehavit Gross

3. house of Yegane Salman

تلاش می‌کند دانشجویان آذری را با مسائل اجتماعی و فرهنگی اسرائیل و خاورمیانه آشنا کند. این مرکز با دانشگاه‌های تل‌آویو، حیفا و عبری اورشلیم همکاری نزدیکی دارد (Israel and the Middle East ..., 2005).

ایجاد ظرفیت‌های لازم برای تبادل دانشجو از دیگر سیاست‌های مربوط با دیپلماسی فرهنگی اسرائیل در جمهوری آذربایجان است. اسرائیل با معرفی خود به‌عنوان کشور پیشگام در حوزه‌هایی مانند کشاورزی، هوش مصنوعی، سایبری و فناوری پیشرفته، در سال‌های گذشته توانسته است با جمهوری آذربایجان به‌ویژه بر پایه تبادل دانشجو همکاری‌های فرهنگی گسترده‌ای انجام دهد. نخستین اقدام شایان توجه در این زمینه در سال ۲۰۰۴ آغاز شد؛ زمانی که انجمن دوستی جوانان اسرائیلی و جمهوری آذربایجانی در دانشگاه دولتی باکو افتتاح شد. هدف از افتتاح این مرکز، گسترش روابط دوستانه و فرهنگی دو طرف، تبادل دانشجو و فعال‌سازی همکاری‌ها در زمینه پژوهش‌های علمی مشترک بوده است (Friendship Society of ..., 2004). در ادامه این تلاش‌ها، مرکز دانشگاهی اسرائیل در جمهوری آذربایجان با حضور شیمون پرز و آویگدور لیبرمن، وزیر امور خارجه اسرائیل بازگشایی شد. در گفت‌وگوی حیم کاتس، وزیر گردشگری اسرائیل و فؤاد نقی‌اف، رئیس سازمان گردشگری جمهوری آذربایجان نیز یکی از موضوع‌های مورد بحث میان دو طرف مسئله تبادل دانشجویان بود (Cooperation relations ..., 2023).

در بازدید «اینام کریم‌اف»، وزیر کشاورزی جمهوری آذربایجان از اسرائیل در سال ۲۰۲۱ که با حضور عودد فورر، وزیر کشاورزی اسرائیل انجام شد بر تبادل دانشجویان آذربایجانی در زمینه کشاورزی تأکید شد. کمی پس از آن، حضور دانشجویان آذری در «منطقه آراوا» تأیید شد (Azerbaijan and Israel ..., 2021). دوره‌های این مرکز با شعار «کشاورزی بدون مرز» و برای دانشجویانی از کشورهایمانند جمهوری آذربایجان، کیپ ورد، کامبوج، گامبیا، لائوس، تایلند، تانزانیا، فیلیپین، سودان جنوبی، نیجریه برگزار می‌شود (Agriculture without ..., 2023). در ۸ اوت ۲۰۲۳ «جرج دیک»، سفیر اسرائیل در جمهوری آذربایجان در حساب کاربری خود در ایکس اعلام کرد که گروهی از دانشجویان آذربایجانی برای فراگیری مهارت در حوزه کشاورزی به اسرائیل سفر خواهند کرد (Avraham, 2023).

علاوه بر کشاورزی، همکاری‌های علمی و فنی، به‌ویژه در حوزه سایبری، به بستری برای تبادل دانشجو میان اسرائیل و جمهوری آذربایجان تبدیل شده است. گشایش مرکز امنیت سایبری جمهوری آذربایجان با همکاری وزارت گسترش دیجیتال و حمل‌ونقل آذربایجان،

هلدینگ پاشا و مرکز تخنئون (معتبرترین دانشکدهٔ اسرائیل در حوزهٔ فناوری) نمونه‌ای از این همکاری‌هاست. به دنبال گشایش این مرکز، نخستین گروه از دانشجویان جمهوری آذربایجان که با نظارت و تربیت استنادی از دانشگاه تخنئون آموزش دیده بودند به صورت رسمی فارغ‌التحصیل شدند (Azerbaijan establishes Cyber ..., 2023). همچنین وزارت آموزش جمهوری آذربایجان در حال همکاری با شبکهٔ آ آر تی اسرائیل برای تغییر محتوای کتاب‌های درسی و کاربست رویکردی جدید در حوزهٔ علوم سایبری، فنی و ابرفناوری (های‌تک)^۱ در مدرسه‌های جمهوری آذربایجان است (The A Unique Collaboration ..., 2022).

اسرائیل علاوه بر ایجاد ظرفیت‌های تبادل دانشجو، شرایطی را برای حفظ ارتباط دانش‌آموختگان از مراکز علمی خود فراهم کرده است. «جورج دیک»، سفیر اسرائیل در جمهوری آذربایجان ضمن اعلام حمایت خود از این شرایط اعلام کرد: «ابتکار علمی «انجمن دانش‌آموختگان آذربایجان و اسرائیل» می‌تواند مانند پلی دو ملت را به یکدیگر نزدیک‌تر کند و به پیشرفت تخصصی، فرهنگی و اجتماعی دانشجویان کمک کند و شبکه‌ای از حمایت‌های متقابل را به وجود آورد. ما به گسترش روابط دانشگاهی دو طرف توجه داریم» (Azerbaijan extends ..., 2024). از دیگر حوزه‌های پیشران در افزایش همکاری فرهنگی دو کشور در قالب تبادل دانشجو، حوزه پزشکی است. وزارت علوم و آموزش جمهوری آذربایجان در این زمینه قراردادی را با دانشگاه عبری اورشلیم امضا کرده است (Baku State University ..., 2023). در مجموع باید حوزهٔ تبادل دانشجو میان دو کشور را یکی از ستون‌های اصلی همکاری فرهنگی و دیپلماسی عمومی اسرائیل در جمهوری آذربایجان دانست. میخائیل اورن، سفیر اسرائیل در آمریکا پیش‌تر بر لزوم تقویت همکاری اسرائیل و جمهوری آذربایجان در زمینه‌هایی مانند همکاری‌های راهبردی، همکاری‌های اطلاعاتی، تبادل گردشگر و دانشجو تأکید کرده بود (Avraham, 2023).

تبادل فرهنگی و هنری در قالب موسیقی و فیلم از دیگر نمادهای دیپلماسی فرهنگی میان دو کشور است که از جمله آن‌ها این نمونه‌ها هستند: برگزاری اولین جشنوارهٔ فیلم اسرائیل در باکو با تلاش «ایتان نایه»، سفیر اسرائیل در باکو و هماهنگی مرکز فرهنگی فعال با نظارت سفارت اسرائیل در جمهوری آذربایجان و ادارهٔ نمایندگی سازمان یهودی سوخنوت (First Festival of ..., 2004)، برگزاری جشنوارهٔ فیلم‌های اسرائیلی با تلاش «رافائل هارپاز»، سفیر اسرائیل در باکو (Baku hosts ..., 2012)، حضور در جشنوارهٔ بین‌المللی موسیقی قبله در سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۷

¹ Hi Tech: High Technology

(Azerbaijan Gabala hosts the ..., 2017)، حضور گادی بن الیسا و شم تو لوی، دو تن از مشهورترین آهنگسازان اسرائیلی در سال ۲۰۱۶ در «مرکز بین‌المللی مقام» (Israeli musicians to ..., 2016)، برگزاری کنسرت موسیقی «از اورشلیم با عشق» در موزه هنر ملی جمهوری آذربایجان (Brilliant performance of ..., 2016)، حضور شیمون سیبونی در باکو (Ismayilova, 2019)، اجرای مارک الیاهو اسرائیلی (Inspired by ..., 2019 Gunay, 2019)، گرامیداشت سی‌امین سالگرد برقراری روابط دیپلماتیک دو کشور و پانزدهمین سالگرد تأسیس انجمن بین‌المللی جمهوری آذربایجان و اسرائیل در قالب برگزاری کنسرت موسیقی در باکو (Concert marking ..., 2022).

نمودار ۲: فرایند دیپلماسی فرهنگی اسرائیل در جمهوری آذربایجان

منبع: نویسندگان

دیپلماسی رسانه‌ای و سیاست خارجی اسرائیل

رویکردهای نوین به رسانه به یکی از روندهای مهم روابط بین‌الملل معاصر تبدیل شده است که در تحولات ارتباطی، سیاسی و بین‌المللی ریشه دارد. پیشرفت فناوری‌های ارتباطی و پیدایش

ایترنت، امکان پوشش جهانی و زنده رویدادها و گسترش ارتباط میان مردم، سازمان‌ها و نهادها را فراهم کرد. هم‌زمان، افزایش نقش بازیگران غیردولتی موجب مشارکت گسترده‌تر در فرایندهای سیاسی و سیاست خارجی شد. در این شرایط، تصویر و وجهه مطلوب کشورها با استفاده از ابزارهای نرم، اهمیت بیشتری نسبت به مؤلفه‌های سستی قدرت پیدا کرد. نتیجه این تحولات، شکل‌گیری پیوندی نوین میان رسانه و دیپلماسی و پیدایش مفاهیمی مانند دیپلماسی عمومی، رسانه‌ای، تلویزیونی، تصویری و عوامانه بود (Kunz, 2008: 2852). این روند با ورود به عصر وب ۲ و شبکه‌های اجتماعی سرعت بیشتری گرفته و دیپلماسی رسانه‌ای را به یکی از ابزارهای مرکزی هر دولتی در جهان تبدیل کرده است. تا سال ۲۰۱۶، همه دولت‌ها و وزیران امور خارجه ۱۷۳ کشور جهان حساب توییتری داشتند. همچنین ۸۸ درصد از این کشورها در فیس‌بوک و ۷۱ درصد از آن‌ها در اینستاگرام حضور دارند. دیپلماسی عمومی قرن بیست‌ویکم فرصت برقراری ارتباط در زمان حقیقی به‌وسیله شبکه‌های اجتماعی را دارد (Costa, 2017: 140).

رسانه در اسرائیل پیشینه‌ای طولانی دارد. بیشتر نقش این بستر در اسرائیل در ابتدا داخلی بود، اما در ادامه بر لزوم تأثیر بر افکار عمومی جهانی نیز توجه شد که بیشتر رویارویی با یهودستیزی و پاک‌سازی چهره اسرائیل را برعهده دارند. تئودور هرتسل، بنیان‌گذار صهیونیسم، خبرنگاری بود که توانست با قلم خود یهودیان را به مهاجرت گسترده به فلسطین ترغیب کند (Theodor Herzl Asks ..., 2022). می‌توان گفت که اسرائیل نمود رژیمی است که رسانه در آن مقدم بر تشکیل دولت بوده است. روزنامه‌های یهودی نقش بسیار مهمی در احیای هویت یهودی در فلسطین زیر قیمومیت داشتند. نخستین روزنامه عبری در قدس در سال ۱۸۶۳ تأسیس شد. هآرتص یکی از رسانه‌های چپ‌گرای اسرائیلی در سال ۱۹۱۸، یدیعوت آحارونوت در سال ۱۹۳۹ و نخستین رادیوی عبری زبان در سال ۱۹۳۶ کار خود را شروع کرد. با پیدایش شبکه‌های اجتماعی و ورود به عصر سیاست سایبری^۱، دیپلماسی رسانه‌ای اسرائیل برای هم‌سوکردن دولت‌ها و ملت‌ها جهان با خواسته‌های یهود تقویت شد. سه وزارتخانه امور خارجه، دیاسپورا و هسبارا (دیپلماسی عمومی) بازوهای پیشبرنده گفتمان اسرائیل در عرصه جهانی هستند. این وزارتخانه‌ها با حساب‌های خود شبکه‌ای گسترده از دیپلماسی عمومی را ایجاد کرده و در طول سال‌های گذشته تلاش کرده‌اند اسرائیل را کشوری با فناوری پیشرفته، طرفدار علم و شکوفایی، مبارز با تروریسم و دوستدار صلح معرفی کنند.

^۱ Cyberpolitics

یکی از عوامل اصلی پیشبرنده عادی سازی رژیم با کشورهای عربی منطقه، حساب های اسرائیل به زبان عربی بود (ALjasmi et al, 2024: 5003-5010).

شبکه های اجتماعی ساکنان دار اقیانوس پرتلاطم اینترنت هستند که با اجتماع سازی مجازی در معادله های رسانه ای جهان نقشی اساسی بازی می کنند (رحمان زاده، ۱۳۸۹: ۴۹-۵۲). به دنبال این تحولات، مفهوم هسبارا یا دیپلماسی اسرائیل نیز به هسبارا ۲ تغییر کرد. اسرائیل افزایش محتواهای یهودستیزانه در سطح جهان و لزوم سازگاری با سرعت انتشار اطلاعات ضداسرائیلی را از دلایل اصلی و لزوم کاربست رویکردی جدید در حوزه رسانه می دانست. با حضور سیاستمداران و رسانه های اسرائیلی در بسترهای اجتماعی، دیپلماسی عمومی اسرائیل متحول شد. اسرائیل توانست از این بستر به عنوان محلی مناسب برای ایجاد گفتمان عادی سازی و پاک کردن چهره خود استفاده کند. اگرچه هیچ جایگزینی برای دیپلماسی سنتی و رو در رو وجود ندارد، اما ابزارهای دیجیتال اکنون به دولت ها اجازه می دهند افکار عمومی را به صورت آنلاین و در مسیر سیاست های مطلوب خود هدایت کنند. اسرائیل برنامه ریزی کرده است برای عادی سازی روابط با کشوری مانند پاکستان حساب های کاربری اردو را در شبکه های اجتماعی فعال و دیپلماسی رسانه ای خود را برای دستیابی به هدف های سیاسی بلندمدت فعال کند (Raz, 2023: 112-116).

دیپلماسی رسانه ای فعال اسرائیل در مورد کشورهای دارای روابط رسمی، بیش از همه در جمهوری آذربایجان مشهود است. این رژیم با استفاده از بسترهای وب ۲ (تویتر، اینستاگرام و فیسبوک) به دنبال القای گفتمان خود و نمایش روابطی پویا است. در این میان، جورج دیک (سفیر اسرائیل از سال ۲۰۱۸) با تلاش برای تبیین منافع مشترک و برسازی سرنوشت تاریخی واحد میان یهودیان و ملت جمهوری آذربایجان، عملکرد موفقی داشته است؛ جریانی که با شبکه گسترده روابط تویتری مقام های دو کشور پشتیبانی می شود.

نمودار ۳: فرایند دیپلماسی رسانه‌ای اسرائیل در جمهوری آذربایجان

منبع: نویسندگان

اهمیت راهبردی جمهوری آذربایجان در دستگاه تصمیم‌گیری اسرائیل

روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان پس از فروپاشی اتحاد شوروی روندی هم‌گرا و رو به گسترش داشته و از همکاری‌های محدود سیاسی، اقتصادی و نظامی به روابطی گسترده‌تر در حوزه‌های مختلف تبدیل شده است. صادرات نفت جمهوری آذربایجان به اسرائیل و فروش تجهیزات نظامی اسرائیل به جمهوری آذربایجان از نخستین محورهای همکاری دو کشور بوده است که در جنگ دوم قره‌باغ نیز نقش مؤثری داشت. افزون بر این، موقعیت ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان، از جمله هم‌مرزی با ایران، اپیوندهای تاریخی و فرهنگی، همسایگی با مناطق شمالی ایران و قرارگرفتن در مسیرهای اقتصادی، این کشور را به بازیگری مهم در محاسبه‌های راهبردی اسرائیل تبدیل کرده است. از سویی، اهمیت ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان برای اسرائیل یکی دیگر از جاذبه‌های اصلی این کشور برای سران اسرائیل است. برخورداری از مرز ۶۸۹ کیلومتری و قرارگرفتن در موقعیتی ژئوپلیتیکی و حساس در شمال

مرزهای ایران، برخورداری از تاریخ و فرهنگ مشترک با ایران، همسایگی با استان گیلان و استان‌های ترک‌زبان ایران، قرارگرفتن در مسیر اقتصادی ایران به اروپا و برخورداری از گسل‌های فعال در روابط خود با ایران، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های مهمی برای بهره‌برداری دارد (علی‌زاده و جوادی‌قلعه، ۱۴۰۲: ۲۵۴-۲۶۲). بررسی مقایسه‌ای ابعاد دیپلماسی عمومی اسرائیل در جمهوری آذربایجان و برخی از کشورهای مهم منطقه‌ای مانند ترکیه، قزاقستان، ازبکستان و گرجستان اهمیت زیاد فعالیت دستگاه دیپلماسی اسرائیل در این کشور را به خوبی نمایان می‌کند.

جدول ۱: بررسی مقایسه‌ای حساب‌های کاربری ایکس سفارت اسرائیل در جمهوری آذربایجان و دیگر کشورهای منطقه

نام کشور	جمهوری آذربایجان	قزاقستان	ازبکستان	گرجستان
صفحه ایکس سفارت اسرائیل	دارد	ندارد	ندارد	دارد
تعداد پست	۲۲۴۴	—	—	۹۷۴
تعداد یهودیان ساکن	۳۰۰۰۰	۲۵۰۰	۲۹۰۰	۱۵۰۰

منبع: (Embassy of Israel in Georgia, n.d.؛ Embassy of Israel in Azerbaijan, n.d.)

فعالیت متقابل جمهوری آذربایجان در عرصه دیپلماسی عمومی

اگرچه اسرائیل براساس دلایلی که در بخش‌های پیش توضیح داده شد، از گسترش روابط با جمهوری آذربایجان سود می‌برد، اما یکی از دلایل اصلی موفقیت اسرائیل در این هم‌گرایی، تمایل جمهوری آذربایجان به افزایش روابط با اسرائیل بوده است که دلایل مربوط به خود را دارد؛ بنابراین جمهوری آذربایجان نیز از دیپلماسی عمومی برای تقویت روابط دو طرف بهره برده است. برای نمونه، این کشور مانند بسیاری از کشورها در جهان، مؤلفه جمعیت دیاسپورا را به صورت جدی دنبال می‌کند و کارگروهی را در وزارت امور خارجه این کشور با عنوان «کمیته دولتی کار با دیاسپورا»^۱ برای پیگیری برنامه‌ها در این بخش ایجاد کرده است. این کارگروه هر سال با دیاسپورای آذربایجانی در سراسر جهان نشست‌هایی برگزار می‌کند تا از نزدیک در جریان مطالبات و اقدام‌های آن‌ها قرار گیرد. «فؤاد مراداف»^۲ که هدایت این بخش را برعهده دارد هر سال به اسرائیل سفر می‌کند تا از نزدیک در جریان وضعیت دیاسپورای

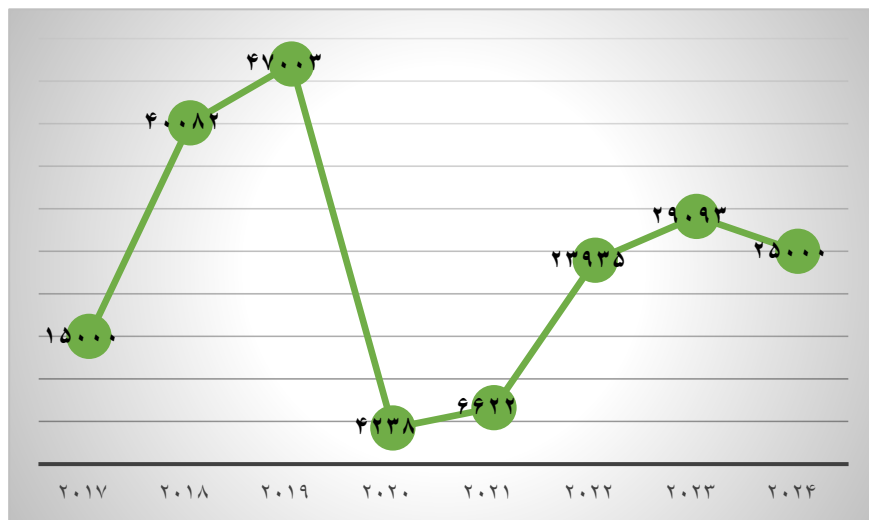
1. the State Committee for Work with Diasporas
2. Fuad Muradov

ترک زبان یهودی و غیریهودی قرار بگیرد. بنابر ادعای ایوب کارا، نماینده اسرائیل، روابط دیاسپورای یهودی و آذربایجانی نه تنها در کشورهای میزبان، بلکه در سراسر جهان و به ویژه در آمریکا نیز دیده می شود (Kara, 2025). این بخش از وزارت امور خارجه جمهوری آذربایجان همچنین به تأسیس مرکزی با عنوان «خانه آذربایجان در اسرائیل» اقدام کرده است که برای حفاظت از حقوق آذری ها در اسرائیل ایجاد شده است (Azerbaijani House in ..., 2023).

در حوزه فرهنگی، جمهوری آذربایجان در تلاش برای نزدیک کردن مردم دو کشور به یکدیگر، این کشور را به مقصدی امن برای گردشگران اسرائیلی تبدیل کرده است. براساس آمارهای رسمی، تعداد گردشگران اسرائیلی در جمهوری آذربایجان از ۴۰۰۸۲ نفر در سال ۲۰۱۸ به ۴۷۰۰۳ نفر در سال ۲۰۱۹ رسید که رکوردی تاریخی در ابعاد فرهنگی میان دو طرف است. این آمار در سال ۲۰۲۰ و در تأثیر همه گیری کرونا به ۴۲۳۸ نفر کاهش یافت، اما سپس روند صعودی گرفت و در سال ۲۰۲۱ به ۶۶۲۲ نفر و در سال ۲۰۲۲ به ۲۳۹۳۵ نفر رسید. با آغاز عملیات توفان الاقصی دوباره آمار کاهشی شد، اما مقایسه داده های سه ماهه نخست سال های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ نشان می دهد این شاخص ۱۸۳ درصد افزایش یافته و روندی رو به بهبود دارد (Israeli tourists ..., 2025). حضور خوانندگانی مانند «میریام حاجی او»^۱ و «جاوید صمداف»^۲ در اسرائیل برای اجرای موسیقی از دیگر تلاش های متقابل جمهوری آذربایجان برای تقویت روابط دو کشور است (Azerbaijani vocalist ..., 2012)؛ «Azeri opera singer ...» (2017).

-
1. Azerbaijan House in Israel
 2. Miriam Hajiyeva
 3. Javid Samadov

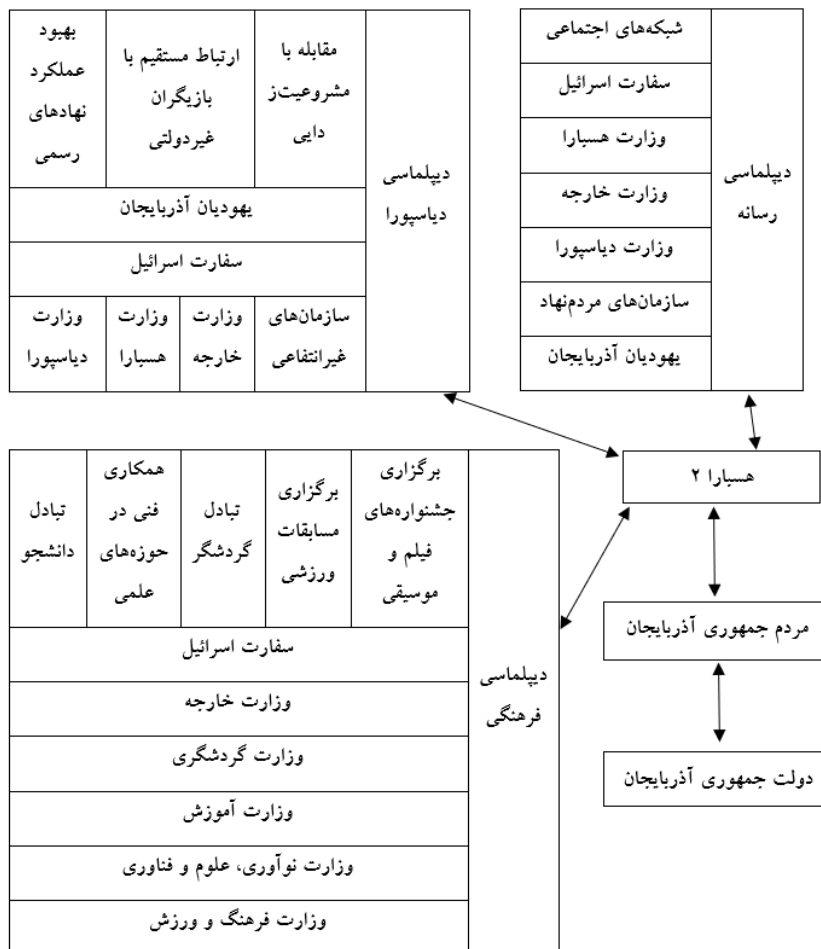
نمودار ۴: تعداد گردشگران اسرائیلی وارد شده به جمهوری آذربایجان (۲۰۱۷-۲۰۲۴)

منبع: (Israeli tourists ..., 2025)

در حوزه دانشگاهی نیز اسناد کلان این کشور، گویای همه‌چیز است. در مفهوم امنیت ملی جمهوری آذربایجان که براساس دستورعمل ۲۱۹۸ الهام علی‌اف در ۲۳ مه ۲۰۰۷ تصویب شد، آمده است: «توسعه پایدار کشور، نیازمند منابع انسانی متخصص، آموزش دیده و تحصیل کرده کافی و همچنین پیشرفت علمی و فناوری است. برای این هدف، جمهوری آذربایجان در حال گسترش همکاری با کشورهای توسعه‌یافته است و از تجربه‌های بین‌المللی با هدف ارتقای علم و آموزش به استانداردهای بین‌المللی و معرفی فناوری‌های جدید بهره می‌برد. جمهوری آذربایجان برنامه‌های بلندمدت دولتی را در راستای حفاظت و گسترش ظرفیت علمی طراحی و اجرا می‌کند» (National Security Concept of ..., 2007: 17).

نمودار ۵: فرایند دیپلماسی عمومی شبکه‌محور (هسبارا ۲) اسرائیل در جمهوری آذربایجان

منبع: نویسندگان

نتیجه

با پیدایش فناوری‌های جدید، انقلاب اطلاعات و انقلاب دیجیتال و در ادامه فروپاشی نظام دوقطبی، دیپلماسی با عبور از مفهوم سنتی خود، ابعاد تازه‌ای یافت که زمینه‌ساز همکاری‌های نوین در جهان معاصر شد. دیپلماسی عمومی به عنوان یکی از شاخه‌های دیپلماسی، به مثابه قدرت نرم در اختیار دولت‌ها قرار گرفت تا به گفته جوزف نای بتوانند از آن برای ارتباط و

جذب مردم کشورهای دیگر، نه فقط حکومت‌ها استفاده کنند. با ورود به عصر نهادگرایی نولیبرال جوزف نای و رابرت کوهن، تقویت نقش بازیگران غیردولتی، افزایش وابستگی متقابل و پیدایش شبکه‌های اجتماعی و وب^۲، قدرت نرم دیپلماسی عمومی نه تنها به تثبیت و تقویت روابط بین‌المللی کمک کرد، بلکه امکان ایجاد روابط سیاسی جدید را نیز فراهم کرد. نمونه برجسته آن، پیمان ابراهیم است که اسرائیل سال‌ها پیش از امضای آن، زمینه عادی‌سازی روابط را به وسیله حساب‌های کاربری عربی فراهم کرده بود.

در این نوشتار، ضمن بررسی نقش دیپلماسی عمومی در روابط بین‌الملل، تأثیر آن بر افزایش هم‌گرایی اسرائیل و جمهوری آذربایجان را بررسی کردیم. اگرچه بسیاری از پژوهش‌ها عوامل ژئوپلیتیک، اقتصادی، نظامی و انرژی را محور اصلی هم‌گرایی این دو بازیگر می‌دانند، نتایج این نوشتار نشان می‌دهد که دیپلماسی عمومی، به‌ویژه از سوی اسرائیل، در این هم‌گرایی نقشی گسترده داشته است. اسرائیل با رویکردی شبکه‌محور و بهره‌گیری از دیاسپورا، فرهنگ و رسانه توانسته است نقش مؤثری در این زمینه داشته باشد. همچنین اسناد امنیت ملی جمهوری آذربایجان و تأکید آن بر گسترش ارتباط با کشورهای پیشرفته، زمینه مناسبی برای این هم‌گرایی فراهم کرده است. فعالیت‌های مجازی گسترده، شبکه اکانت‌ها، نقش وزارت امور خارجه اسرائیل و سفیر آن در باکو، رسانه‌ها، دانشگاه‌ها، مراکز فرهنگی و ورزشی، حضور یهودیان و افزایش گردشگری دوطرفه از عوامل تقویت‌کننده این روند هستند. علاوه بر توانمندی‌های فنی و تخصصی اسرائیل در حوزه‌های سیاسی، نظامی، کشاورزی، فناوری پیشرفته سایبری و پزشکی، این رژیم با بازنمایی مثبت از خود در افکار عمومی جمهوری آذربایجان، تصویر «شریک وفادار» را تقویت کرده است. برخی پژوهش‌ها یکی از عوامل واگرایی جمهوری آذربایجان از ایران را همین دیپلماسی عمومی اسرائیل می‌دانند. یکی از دستاوردهای مهم دیگر این همکاری‌های فرهنگی، تغییر روایت‌های قدیمی از اسرائیل در کتاب‌های درسی جمهوری آذربایجان و گنجاندن محتوای خنثی‌تر و گاه حمایت‌کننده از روایت‌های اسرائیل در آن‌هاست.

منابع

فارسی

آهویی، مهدی و مهدی متین جاوید (۱۳۹۱)، «اهداف، اولویت‌ها و مخاطبان دیپلماسی عمومی رژیم صهیونیستی»، *مطالعات راهبردی*، دوره ۱۶، شماره ۱، صص. ۱۸۳-۲۰۴، قابل

دسترس در: [https://www.ensani.ir/file/download/article/20140125110718-](https://www.ensani.ir/file/download/article/20140125110718-9802-45.pdf)

9802-45.pdf (تاریخ دسترسی: ۱۳/۰۲/۱۴۰۵).

ابراهیمی، مرتضی و قاسم اصولی (۱۴۰۱)، «گونه‌شناسی روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان: روابط راهبردی یا تاکتیکی»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۱۵، شماره ۲، صص. ۴۸-۲۳. (doi: 10.22059/jcep.2023.347626.450096).

ویشلج-فصل سی و چهارم (۱۳۹۰)، انجمن کلیمیان تهران، فروردین ۱۸، قابل دسترسی در: https://www.iranjewish.com/Torah/F34_Bereshit.htm

(تاریخ دسترسی: ۱۰/۰۲/۱۴۰۴).

خادم‌زاده، جواد، جهانبخش ایزدی و علیرضا سلطانی (۱۳۹۹)، «آسیب‌شناسی ساختاری دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران»، **پژوهش‌های راهبردی سیاست**، دوره ۹، شماره ۳۴، صص. ۱۰۷-۱۴۱. (doi: 10.22054/qpps.2020.41098.2284).

رحمان‌زاده، سیدعلی (۱۳۸۹)، «کارکرد شبکه‌های اجتماعی مجازی در عصر جهانی شدن»، **مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی**، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۴۹-۷۳، قابل

دسترس در: https://sspp.iranjournals.ir/article_627.html

(تاریخ دسترسی: ۱۵/۱۰/۱۴۰۴).

رسولی ثانی‌آبادی، الهام (۱۳۹۳)، «درآمدی بر مهم‌ترین مفاهیم و اصطلاحات روابط بین‌الملل»، تهران: انتشارات تپسا.

شفیعی، عباس، زهره پوستین‌چی، ارسلان قربانی شیخ‌نشین و حسن خداوردی (۱۳۹۹)، «نقش مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی در روابط اسرائیل با آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، از سال (۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰)»، **جامعه‌شناسی سیاسی ایران**، دوره ۳، شماره ۴، صص. ۵۸۸-۶۱۰.

(doi: 10.30510/psi.2021.288021.1763).

شفیعی سروستانی، فاطمه، فؤاد ایزدی و سعیدرضا عاملی (۱۳۹۴)، «دیپلماسی عمومی رژیم صهیونیستی در قبال آمریکا از منظر شبکه و روایت»، **مطالعات قدرت نرم**، دوره ۵، شماره ۱۲، صص. ۱۱۱-۱۳۷، قابل دسترسی در:

<https://ensani.ir/file/download/article/20160510084116-9960-56.pdf>

(تاریخ دسترسی: ۲۸/۰۹/۱۴۰۴).

عباسی، مجید و سید محمدرضا موسوی (۱۳۹۲)، «روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، بسترهای هم‌گرایی و زمینه‌های واگرایی»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره

- ۶، شماره ۲، صص. ۸۰-۶۱. (doi: 10.22059/jcep.2014.36771).
- علی‌زاده، شیوا و حمیدرضا جوادی قلعه (۱۴۰۲)، «نقش جمهوری آذربایجان در سیاست تقابلی رژیم اسرائیل علیه جمهوری اسلامی ایران (۱۹۹۲-۲۰۲۴)»، *پژوهشنامه رسانه بین‌الملل*، دوره ۸، شماره ۲، صص. ۲۴۱-۲۷۱.
- (doi: 10.22034/imrl.2024.445980.1230)
- کرم‌زادی، مسلم و فهمیه خوانساری‌فرد (۱۳۹۴)، «تبیین زمینه‌های هم‌گرایی در روابط ایران و جمهوری آذربایجان و چالش‌های آن (از ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۴)»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۰، شماره ۱، صص. ۱۷۱-۱۸۸. (doi: 10.22059/jcep.2017.62906)
- کولایی، الهه، بهناز اسدی‌کیا و سارا روا (۱۳۹۵)، «عوامل و موانع گسترش روابط آذربایجان و اسرائیل»، *تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، دوره ۸، شماره ۲۹، صص. ۳۰-۱، قابل دسترس در: <https://sanad.iau.ir/Journal/pir/Article/1010122>
- (تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۲/۱۳).
- کولایی، الهه و حبیب رضازاده (۱۳۹۲)، «نقش ایران در گسترش روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل»، *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره ۱، شماره ۱۰، صص. ۳۵-۹، قابل دسترس در: https://www.iisajournals.ir/article_41938_600e75a6bc206bbb4e8f7858285ce7b7.pdf (تاریخ دسترسی: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲).
- مؤمنی، مجیدرضا و امید رحیمی (۱۳۹۵)، «تقابل ایران و اسرائیل و تأثیر آن بر گسترش روابط سیاسی و امنیتی اسرائیل و جمهوری آذربایجان»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۰، شماره ۲، صص. ۴۱۵-۴۳۱.
- (doi: 10.22059/jcep.2018.210209.449655)

English

- A Unique Collaboration between the ORT Israel and the Government of Azerbaijan (2022), **ORT**, May 5, Available at: <https://en.ort.org.il/a-unique-collaboration-between-the-ort-israel-and-the-government-of-azerbaijan/>, (Accessed on: 15/7/2025).
- Abilov, Shamkhal (2009), "The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, but Strategic Partnership", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Vol. 4, No. 8, pp. 147-167, Available at: <https://www.researchgate.net/publication/320183340>, (Accessed on: 15/12/2025)
- Agriculture Without Borders (2023), **JNS**, April 15, Available at: <https://www.jns.org/colleges-universities/agriculture/23/6/18/296242/>, (Accessed on: 22/6/2025).

- ALjasmi, Raida; Suriati Saad & Ismail Nurzali Bin (2024), "Analysing the Role of Social Media in the Normalisation Agreement between UAE and Israel", **Library Progress International**, Vol. 44, No. 3, pp. 5003-5028, Available at: <https://bpasjournals.com/library-science/index.php/journal/article/view/1383>, (Accessed on: 20/11/2025).
- Aouragh, Miriyam (2016), "Hasbara 2.0: Israel's Public Diplomacy in the Digital Age", **Middle East Critique**, Vol. 25, No. 3, pp. 271-297, (doi:10.1080/19436149.2016.1179432).
- Avraham, Rachel (2023), "Azerbaijani-Israel Friendship is Blossoming Amidst Regional Tensions", **I24news**, Available at: <https://www.i24news.tv/en/news/analysis-opinion/1684559185-azerbaijani-israel-friendship-is-blossoming-amidst-regional-tensions>, (Accessed on: 9/3/2025).
- Ayyubova, Shebnem (2023), "Azerbaijani Language and Culture Center to be Opened in Israel", **Report**, May 19, Available at: <https://report.az/en/education-and-science/azerbaijani-language-and-culture-center-to-be-opened-in-israel/>, (Accessed on: 10/5/2025).
- Azerbaijan and Israel Will Expand Cooperation in Agricultural Research and Training (2021), **Agricultural Research Center**, November 17, Available at: <https://atm.gov.az/en/news/490/azerbaijan-and-israel-will-expand-cooperation-in-t/> (Accessed on: 4/3/2025).
- Azerbaijan Culture Corner Opens in Israel (2008), **AZERTAC**, January 9, Available at: https://azertag.az/en/xeber/azerbaijan_culture_corner_opens_in_israel-571802, (Accessed on: 11/6/2025).
- Azerbaijan Establishes Cyber Security Center (2023), **APA**, March 28, Available at: <https://apa.az/en/infrastructure/azerbaijan-establishes-cyber-security-center-399602>, (Accessed on: 5/3/2025).
- Azerbaijan Extends Congratulations to Israel on Independence Day (2024), **News. Az**, May 14, Available at: <https://news.az/news/azerbaijan-extends-congratulations-to-israel-on-independence-day->, (Accessed on: 21/7/2025).
- Azerbaijani House in Israel International Association Called Int'l Community to Assess Armenia's Violence (2023), **diaspor.gov**, April 17, Available at: <https://diaspor.gov.az/en/news-detail/quot-azerbaijani-house-in-israel-quot-international-association-called-int-l-community-to-assess-the-armenia-s-violence-2782>, (Accessed on: 1/8/2025).
- Azerbaijani Vocalist Performs in Israel (2017), **Report Informasiya Agentliyi**, July 6, Available at: <https://report.az/en/cultural-policy/azerbaijani-vocalist-performs-in-israel>, (Accessed on: 13/6/2025).
- Azeri Opera Singer Performs in Israel (2012), **AZERTAC**, July 4, Available at: https://azertag.az/en/xeber/azeri_opera_singer_performs_in_israel-224880, (Accessed on: 11/6/2025).
- Baku Hosts Israel Film Festival (2012), **APA**, November 13, Available at: https://en.apa.az/art/xeber_baku_hosts_israel_film_festival_-182433,

- (Accessed on: 9/3/2025).
- Baku State University and Israel's Hebrew University of Jerusalem Sign Agreement on Dual Diploma Program (2023), **Ministry of Science and Education**, May 24, Available at: <https://edu.gov.az/en/news-and-updates/19958-1>, (Accessed on: 15/5/2025).
- Brilliant Performance of Israeli Artists in Baku (2016), **Trend News Agency**, September 6, Available at: <https://en.trend.az/azerbaijan/society/2657130.html>, (Accessed on: 10/6/2025).
- Chabad-Lubavitch is a Philosophy (2023), **Chabad**, February 5, Available at: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/36226/jewish/About-Chabad-Lubavitch.htm, (Accessed on: 13/6/2025).
- Concert Marking 30th Anniversary of Diplomatic Relations Between Azerbaijan and Israel Held in Baku (2022), **AZERTAC**, April 25, Available at: https://azertag.az/en/xeber/concert_marking_30th_anniversary_of_diplomatic_relations_between_azerbaijan_and_israel_held_in_baku-2109188, (Accessed on: 12/6/2025).
- Cooperation Relations Between Azerbaijan and Israel in the Field of Tourism are Advancing into a New Phase of Development (2023), **tourism.gov**, June 12, Available at: <https://tourism.gov.az/en/news/cooperation-relations-between-azerbaijan-and-israel-in-the-field-of-tourism-are-advancing-into-a-new-phase-of-development>, (Accessed on: 25/8/2025).
- Costa, Valentin (2017), "Shaping Public Diplomacy through Social Media Networks in the 21st Century", **Romanian Journal of History and International Studies**, Vol. 4, No. 1, pp. 139-154, Available at: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/268389877.pdf>, (Accessed on: 20/12/2025).
- Cultural Diplomacy Division (2018), **Ministry of Foreign Affairs of Israel**, February 20, Available at: https://www.gov.il/he/departments/units/cultural_and_scientific_relations, (Accessed on: 10/5/2025).
- Embassy of Israel in Azerbaijan [@IsraelinAZ]. (n.d.). Posts [X profile]. Available at: <https://x.com/IsraelinAZ> (Accessed on: 11/5/2025).
- Embassy of Israel in Georgia [@IsraelinGeorgia]. (n.d.). Posts [X profile]. Available at: <https://x.com/IsraelinGeorgia> (Accessed on: 11/5/2025).
- First Festival of Israeli Movies Opens in Azerbaijan (2004), **AZERTAC**, March 10, Available at: https://azertag.az/en/xeber/first_festival_of_israeli_movies_opens_in_azerbaijan-551545, (Accessed on: 11/6/2025).
- Friendship Society of Israel and Azerbaijan Youth Set Up (2004), **AZERTAC**, April 28, Available at: https://azertag.az/en/xeber/friendship_society_of_israel_and_azerbaijan_youth_set_up-552783, (Accessed on: 12/6/2025).
- Gabala Hosts the Concert (2017), **Gabala Region Executive Power**, August 2, Available at: <https://qebele-ih.gov.az/en/news/905.html>, (Accessed on:

4/6/2025).

- Gunay, Hajiyeva (2019), "Prominent Israeli Virtuoso Braces for Second Performance in Azerbaijan", **Caspian News**, October 12, Available at: <https://caspiannews.com/news-detail/prominent-israeli-virtuoso-braces-for-second-performance-in-azerbaijan-2019-10-10-57/>, (Accessed on: 13/6/2025).
- Guseinov, Rashad (2008), "The Main Development Trends in Bilateral Relations Between Azerbaijan and Israel", **The Caucasus & Globalization**, Vol. 2, No. 1, pp. 41-48, Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-main-development-trends-in-bilateral-relations-between-azerbaijan-and-israel/viewer>, (Accessed on: 13/6/2025).
- Guseynov, Rauf (2008), "Judaism in the Caucasus", **The Caucasus & Globalization**, Vol. 2, No. 3, pp. 172-180, Available at: <https://irs-az.com/new/pdf/201301/1358925519192785192.pdf>, (Accessed on: 20/7/2025).
- Hasanov, Jahangir (2025), "Azerbaijan-Israel Relations: Strategic Partnership in the Humanitarian and Militarism Sphere", Vol. 7, No. 3, pp. 218-222, (doi: 10.36719/2706-6185/45/218-222).
- Huseynov, Rauf (2011), "Jews in Azerbaijan", **IRS**, March 3, Available at: <https://irs-az.com/new/pdf/201301/1358925519192785192.pdf>, (Accessed on: 25/5/2025).
- Inspired by Azerbaijan (2019), **Azərbaycan**, September 21, Available at: <https://www.azerbaycan24.com/en/inspired-by-azerbaijan-baku-to-host-first-ever-concert-of-israeli-kamancheh-player/>, (Accessed on: 11/6/2025).
- Ismayilova, Laman (2019), "Famous Israeli Singer to Give Concert in Baku", **azernews**, June 3, Available at: <https://www.azernews.az/culture/145118.html>, (Accessed on: 13/6/2025).
- Israel and the Middle East Studies Center (2005), **AUL**, June 5, Available at: <https://adu.edu.az/en/bim/Centers/IsraelandtheMiddleEastStudiesCenter/>, (Accessed on: 4/7/2025).
- Israeli Musicians to Give Concert in Baku (2016), **AZERTAC**, November 24, Available at: <https://special.azertag.az/en/xeber/1013321>, (Accessed on: 12/6/2025).
- Israeli Tourists Data (2025), **Tourismboard**, April 5, Available at: <https://www.tourismboard.az/page/768-israel>, (Accessed on: 15/8/2025).
- Ivkovic, Nina (2023), "Azerbaijan-Israel Strengthened Partnership and Its Implications for Regional Geopolitics", **Caucasus Strategic Perspectives**, Vol. 4, No. 2, pp. 49-59, Available at: [https://cspjournal.az/uploads/files/CSP%20Winter%202023/\(4\)%20Nina%20Miholjic%20Ivkovic.pdf](https://cspjournal.az/uploads/files/CSP%20Winter%202023/(4)%20Nina%20Miholjic%20Ivkovic.pdf), (Accessed on: 15/7/2025).
- Jewish Cultural Center to be Built in Azerbaijan (2023), **JNS**, August 3, Available at: <https://www.jns.org/jns/israel-azerbaijani-relations/23/8/3/307690/>, (Accessed on: 15/5/2025).
- Jewish Population Rises to 15.7 million Worldwide in 2023 (2023), **Jewish Agency**, September 15, Available at: <https://www.jewishagency.org/jewish-population->

- risers-to-15-7-million-worldwide-in-2023/, (Accessed on: 21/6/2025).
- Kara, Ayoob (2025), "Azerbaijanis and Jews: Alliance of Diasporas in Geopolitics", **Caliber**, March 28, Available at: <https://caliber.az/en/post/azerbaijanis-and-jews-alliance-of-diasporas-in-geopolitics>, (Accessed on: 22/6/2025).
- Kunz, William (2008), "Media Diplomacy", Blackwell Publishing Ltd: USA.
- Melissen, Jan. (2005), "The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations", London: Palgrave Macmillan.
- National Security Concept of the Republic of Azerbaijan (2007), **ETH Zurich**, May 23, Available at: <https://www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf>, (Accessed on: 13/10/2025).
- Raz, Gadi (2023), "Pakistan-Israel Relations: A Chance of Normalization", **Strategic Assessment**, Vol. 26, No. 1, pp. 107-116, Available at: https://www.inss.org.il/strategic_assessment/pakistan-israel/, (Accessed on: 5/9/2025).
- Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy (2005), **U.S. Department of State**, September 2, Available at: <https://2009-2017.state.gov/pdcommission/reports/174096.htm>, (Accessed on: 25/8/2025).
- Safarova Rashad, Gunay (2021), "The Main Factors of Relations Between Azerbaijan and Israel", **Cyberleninka**, January 4, Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-main-factors-of-relations-between-azerbaijan-and-israel>, (Accessed on: 20/8/2025).
- Schleifer, Ron (2003), "Jewish and Contemporary Origins of Israeli Hasbara", **Jewish Political Studies**, No. 15, pp. 123-153, Available at: <https://jcpa.org/wp-content/uploads/2012/11/Contemporary-Origins-of-Hasbara.pdf>, (Accessed on: 10/10/2025).
- Sheludiakova, Natalia; Iveta Mietule; Bakhorid Mamurov & Roza Karajanova (2022), "Diaspora Diplomacy: Contemporary Problems of Countries in the Sustainable Development Context, **International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence**, pp. 167-176, (doi: 10.5220/0011346400003350).
- Taglit-Birthright 'Most Influential Organization' in Diaspora-Israel Relations (2023), **Israel Hayom**, February 23, Available at: <https://www.israelhayom.com/2023/02/23/birthright-israel-most-influential-organization-in-diaspora-israel-relations/>, (Accessed on: 21/5/2025).
- Theodor Herzl Asks Jewish Sculptor Samuel Friedrich Beer (2022), **Shapell**, March 22, Available at: <https://www.shapell.org/manuscript/herzl-sculpture-1894-playwright/>, (Accessed on: 1/8/2025)